

Kuvaus kielioppiemme morfofonologisesta ajattelusta

KALEVI WIIK *Suomen kielen morfofonologian historia I. Nominien taivutus 1649–1820*. Turku 1989. 176 s.; *Suomen kielen morfofonologian historia II. Nominien taivutus 1820–1845*. Turku 1990. 210 s.

Suomesta on painettu kielioppeja 1600-luvulta alkaen yhteensä kolmisenkymmentä sekä lisäksi lukuisasti koulukielioppeja, mutta fennistisessä kirjallisuudessa niitä on esitelty vain suppeasti.

Kirjallisuutta

Kieliopillisen ajattelun kehitystä kokoa-
vasti kuvaavaa teosta ei ole ilmestynyt.
Kalevi Wiik teki merkittävän palveluk-
sen tutkimukselle kootessaan ja julkais-
teessaan 1987 näköispainoksina kaikki
kieliopit ja kieliopilliset esitykset
Petraeuksesta (1649) Setälään (1898). Jo
aiemmin Wiik on esitelmässään ja luen-
noissaan tarkastellut kielioppien morfo-
fonologiaa käsitteiksi, ja nyt hän on
luentojensa pohjalta kirjoittanut ensim-
mäisen kielioppien kokonaisuuden.
Teoksessaan Suomen kielen morfofona-
logian historia I–II hän selvittää moder-
nista näkökulmasta, miten nominien
taivutusta on käsitelty kieliopeissa vuo-
sina 1649–1845. Ensimmäinen osa esit-
telee kieliopit vuoteen 1820 asti, toinen
siitä eteenpäin. Wiik on ilmeisen oikeas-
sa selittäessään, että jo pelkistä nomi-
neista paljastuvat kyllin selkeästi kieli-
oppien kirjoittamisen olennaiset piirteet
eri aikoina, esimerkiksi latinistisen kau-
den kielioppien kontrastiivisuus. Tarkas-
tellessaan kieliopillisen ajattelun muu-
toksia Wiikin kirjat valaisevat samalla
kirjasuomen kehittymistä. Wiik haluaa
teoksellaan todistaa, että vanhoilla kieli-
opeilla on kielentutkimukselle muutakin
kuin historiallista arvoa.

Wiik on päätenyt siihen, että paras
tapa tutkia suomen kielen morfofona-
logiaa on lähteä suomen kielestä, ei indo-
eurooppalaisten kielten pohjalta tehdyis-
tä ulkomaisista muotiteorioista. Samalla
hän osoittaa, että useat modernien teo-
rioiden piirteet itse asiassa esitetään jo
suomen vanhoissa kieliopeissa, jotka on
laadittu paljon ennen teorioita; esimer-
kiksi von Becker toimii monessa suhte-
essa Wiikin mukaan kuten generatiivi-
sen fonologian edustaja, Akianderin as-
piraatio tuo mieleen sekä laryngaali-
teorian että 1960-luvun generativismin ja
Lönnotin käsitteet ovat »chomskylai-
sia».

Wiik arvioi perusteellisesti ja helppo-
lukuisesti kronologisessa järjestyksessä
kaikki tärkeimmät kieliopit vuoteen
1845 asti. Esitystapa on varmastikin
looginen ja selkein mahdollinen, vaikka

siitä luonnollisesti aiheutuu toistoa, ei-
vätkä keskeisideat tule niin selvästi esiin
kuin jollain muulla menetelmällä voisi-
vat tulla. Jokaisen kieliopin selostusta
seuraavat tiivistelmät ilahduttavat luki-
jaa. Vastaavanlaiset koonnit teosten lo-
pussa ovat myös hyviä, tosin yleisluon-
teisia. Niistä ei esimerkiksi suoranaisesti
näe, mitkä kieliopit ovat osoittautuneet
moderneiksi ja tutkimuksen kannalta
ansiokkaimmiksi, vaan sellaiset päätel-
mät lukijan on tehtävä kunkin yksittäis-
en kieliopin kuvauksesta. Näin menetel-
lessään Wiik välttää kielioppien jyrkkää
arvottamista. Teoksen kaaviokuvat ovat
onnistuneita. Asiaa useinkin suorastaan
hämärtävien kaavioiden käyttö tuntuu
olevan muoti-ilmiö, mutta tässä teokses-
sa kuvallisen ilmaisun käyttö on hyvä
oivallus. Esimerkiksi taulukko ja dia-
grammi siitä, mitkä nykykielen sijat si-
sältyvät kuhunkin Petraeuksen kuuteen
sijaan ja päinvastoin, todella havainnol-
listavat ja vakuuttavat (s. 18, 23).

Kieliopit on jaettu kahteen tyyppiin
ensiksikin sen mukaan, millä kielellä ne
on kirjoitettu (1600–1700 -luvulla lati-
naksi, myöhemmin lähinnä ruotsiksi) ja
sen mukaan, onko malli saatu latinasta,
kuten 1600-luvun kontrastiivisissa kieli-
opeissa, vai onko lähtökohtana oma kie-
li, kuten 1700-luvulta eteenpäin. – En-
nen Wiikiä Sakari Vihonen on kirjoitta-
nut tutkimuksen 1600-luvun kieliopeista.
Siinä hän on esitellyt kielioppien syntyä
ja osoittanut kieliopillisen ajattelun tuol-
loin perustuneen kansainväliseen perin-
teeseen. – Antoisin jakoperuste on kui-
tenkin morfofonologinen. Wiik jaottelee
aineistonsa kahtia siten, että vuoteen
1820 asti kielioppien tekijät olivat nomi-
nativisteja, koska taivutus esitettiin yk-
sikön nominatiivista lähtien, ja von
Beckerin murrosta merkinneen kieliopin
(1824) jälkeen valtaosin vartalo-opin
kannattajia.

Esityksen aloittavan Petraeuksen kie-
liopin Wiik toteaa latinistiseksi: Pet-
raeukselle sija ei ollut morfologinen
vaan latinan semantiikan ja syntaksin
mukainen käsite. Mielenkiintoinen on

Kirjallisuutta

Wiikin huomautus, että Petraeus tulkitse monet sijapäätteet liitepartikkeleiksi. Wiik kuvaa kielioppia yksityiskohtaisesti ja tuo esille teoksen epäeksplisiittisyyden ja heikkoudet mutta myös kieliopillisen nerokkuuden. Petraeus esittää muun muassa runsaasti johtosääntöjä, joissa säännöt koskevat usein tavuja. Juuri tämä jakamattoman tavun käsitteen käyttäminen muutosten selittämisessä tekee mahdolliseksi saada kunnan kuvaa esimerkiksi astevaihtelusta. Koska jokaista nominia koskee vain yksi sääntö, ei säännöllä tietenkään voi olla soveltamisjärjestystä.

Vastaavasti Wiik erittelee muutkin kieliopit. Martiniuksen teoksen uudistus verrattuna mallina olleeseen ja pitkälti täysin jäljitelyyn Petraeuksen kielioppiin morfonologian kannalta on niiden sääntöjen tarkennus, joilla genetiivistä saadaan johdetuksi muut taivutusmuodot. Petraeuksella sama on jo tosin luetavissa rivien välistä. Martiniuksen ansiona Wiik pitää sitä, että yksikön nominatiivin lopun perusteella tämä jaottelee nimit »aladeklinaatioihin».

Vhael on kielioppiemme ensimmäinen fennisti. Hän esittää sääntönsä edeltäjiään onnistuneemmin, sillä ne koskevat yksittäisiä segmenttejä. Hänen kieliopissaan ilmenevät jo sääntöjen järjestyksen ajatus sekä muotojen ristiinluokituksen käsite. Näin ollen Vhael on ensimmäinen kieliopintekijä, joka erottaa morfonologiset säännöt nimityypeistä. Hänellä on myös selvähkö kuva esimerkiksi suffikseista. Toisaalta Vhaelin kielioppi ei ole kattava, sillä hän jättää monet itselleen hankalat kohdat yksinkertaisesti käsittelemättä. Hän ei esimerkiksi erottele nimityyppisiä *kuusi* – *kuusen* ja *kuusi* – *kuuden*. Wiik myös toteaa Vhaelissa kielentutkijana olevan orastavia abstraktikon piirteitä.

Puhdas konkreetikko sen sijaan on Strählmann, joka jatkaa Vhaelin aloitamaa fennististä perinnettä. Erikoisinta ja myöhemmän tutkimuksen kannalta merkittävää Strählmannin kieliopissa Wiikin mukaan on spesieseron ulotta-

minen nominien taivutukseen. Monissa suhteissa kielioppi muistuttaa edeltäjiänsä, mutta on monipuolisempi.

Judénin kielioppi samaten muistuttaa paljolti edeltäjiään, mutta deklinaatio-kriteerit ovat täysin aiemmin esitetystä poikkeavia. Judén aloittaa kolmiosaisen teemojen käytön, esim. *käsi* : *käden* : *kättä*. Tällöin konsonanttivartalon merkitys korostuu. Wiik osoittaa toisaalta, että Judénilla on paljon virhetulkintoja. Judén muun muassa väittää suomessa olevan konsonanttivaihtelun *r–k* (esim. *waras–warkaan*). Gottlundin artikkeli Mnemosynessä vuonna 1820 on selvittävä siksi, että siihen on kerätty olennaisin siitä, mitä deklinaatiojaosta on aiemmin esitetty.

Teoksen toisen osan kieliopit vuodesta 1820 eteenpäin edustavat Wiikin mukaan kokeilijoiden kautta: yritettiin löytää paras tapa kuvata kielen moninaisuutta. Pisimmän käsittelyn ansaitsee oikeutetusti von Beckerin kielioppi, joka merkitsi uudentyypin diakronisen tutkimuksen aloitusta. Von Becker on myös abstraktikko ja vartalo-opin kannattaja. Hänelle vastakkaiset näkemykset taas yhdistyvät eniten Renvallin nimien. Von Becker on jo oivaltanut klusiilien astevaihtelun ehdot, mutta joissakin äänne muutosten selityksissään hänkin on täysin harhateillä – hän esimerkiksi olettaa suomessa tarvittavan alkuperäisen *h:n* kadon sijaan päinvastaisesti *h:n* lisäyssääntöä. Von Beckerin nykyaikaisuus verrattuna edeltäjiinsä johtuu Wiikin mukaan siitä, että hän tarkasteli sanojen taivutusta lähinnä fonetiikan kannalta. Huomattavaa on myös, että von Becker yritti löytää säännöilleen selittävät syyt, jollaisia olivat muun muassa analogia ja ääntämishelpous. Monet modernit käsitteet, kuten kantakielen foneemien sulautuminen, ovat jo esitettyinä von Beckerin termin vuoden 1824 kieliopissa. Myös sijamuotojen ryhmittely esimerkiksi sisä- ja ulkopaikallissijoihin periytyy von Beckeriltä.

Ennen Renvallin kielioppia Wiik kuvallee lyhykäisestään Wikströmin ja Okulo-

fin kieliopit sekä Reinin väitöskirjan, jossa on vain todettu se, mitä muut ovat esittäneet. Sekä Wikströmin että Okulofin teokset ovat käytännöllisiä pyrkimättä teoreettisiin selityksiin, joten ne eivät tarjoa paljoakaan uutta tietoa kieliajattelun kehityksestä. Wikström on tosin ensimmäinen, joka luopuu nominien deklinaatiojaoista. Renvallin Wiik luokittelee nominativistiksi, konkreettikoksi ja synkronistiksi. Sanat Renvall pyrkii taituttamaan toisten sanojen mallin avulla. Hänen menetelmänsä monine taulukkoineen ja johtokaavioineen on varsin monimutkainen ja ulkolukua edellyttävä, mutta toisaalta tyhjentävä. Renvallin ansioihin kuuluu se, että hän selvitti astevaihtelun kaksisuuntaisuuden.

Lönnrotin kielioppia Wiik kiittää sen pyrkimyksestä yleistykseen ja yleisien periaatteiden löytämiseen. Ensimmäisenä kieliopintekijänä Lönnrot luettelee suffiksien lähtömuodot, jotka tosin ovat erheellisiä. Lönnrotin teoksen arvoa vähentävätkin juuri monet mielikuvitukselliset selitykset. Stenbäckin kielioppi perustuu täysin von Beckerin kielioppiin, joten se todistaa vain von Beckerin teoksen elinvoimaisuutta ja arvoa. Finelius taas sen pitkälti seurailee Wikströmin esitystä, mutta lainailee ideoita myös muilta kirjoittajilta päätyen kirjavaan ja epäjohdonmukaiseen lopputulokseen.

Koranterin kielioppi on lajissaan ensimmäinen suomenkielinen, mutta muuten se ei tuo mitään varsinaisesti uutta morfofonologiseen ajatteluun. Koranteri on konkreetikko, joka käyttää vielä johtokaavioita ja deklinaatiojakoa. Akianderin teoksessa merkittävää on sen foneettinen lähestymistapa. Akiander on diakronisti, joka esittää abstrakteja lähtömuotoja. Hän turvautuu aina pulmatilanteissa selityksenä aspiraatioon, jonka vastineena voi pitää generativistien käsitteitä *arkkifoneemi* ja *dummy symbol*. Wiikin mukaan aspiraatio tuo mieleen myös laryngaaliteorian. Kaikkiaan Akiander on siis varsin toisenlainen kielten kuvaaja kuin edeltäjänsä.

Wiik luonnehtii teosten »loppulauseis-

sa» kunkin ajanjakson morfofonologiaa erityispiirteitä. Petrauksesta lähteneelle latinistiselle kaudelle ominaista on, että sijoja on kuusi. Samoin tyypillisiä ovat muutosäännöt siitä, kuinka yksikön nominatiivista saadaan genetiivi. Deklinaatiot määritellään genetiivin *n*:ää edeltävän vokaalin perusteella ja aladeklinaatiot erotellaan nominatiivin loppukirjaimen perusteella. Jokainen taivutusmuoto johdetaan vain yhtä sääntöä soveltamalla, joten samalla lajitellaan paitsi sääntöjä myös nimitystyyppejä. Tämän perinteen muutos fennistiseksi kielentutkimukseksi näkyy selvästi Vhaelin kieliopista. Fennisteillä sijoja on 14–17, ja deklinaatiot määritellään eri kriteerein kuin latinistisella kaudella. Vhaelin seuraajat kehittävät johtokaavioita, jotka kuvaavat muun muassa astevaihtelua ja muita morfofonologiaa ilmiöitä varsin onnistuneesti, vaikkei ilmiöiden todellista luonnetta vielä ymmärretä.

Vhaelin jälkeen uudistajana merkittävintä on varmasti von Becker. Raja ennen ja jälkeen von Beckerin teoksen näkyy morfofonologisen metodin ansiosista selvästi. Lähtöasu voi olla puheessa esiintymätön abstrakti muoto eikä enää automaattisesti yksikön nominatiivi kuten varhemmin. Muutkin kirjoittajat ovat, kuten edeltä ilmenee, esittäneet yksittäisiä uutta luovia ajatuksia, kun taas toisten kielioppien rooli on ollut pikemminkin vain vahvistaa olemassaolevia käsityksiä – esimerkiksi Reinin väitöskirja sekä Stenbäckin, Fineliuksen ja Koranterin kieliopit ovat lähinnä tällaisia vanhan tiedon kokoomateoksia. Wiik osoittaa myös historialliset syyt sille, miksi morfofonologinen hahmotus mullistui kokeilijoiden kaudella 1820-luvulta lähtien: Venäjä salli mieluummin suomalaisuusinnon kuin ruotsalaisuuden, joten suomen kielen asema muuttui (suomi tuli opetuskieleksi yliopistossa, ilmestyi suomenkielisiä lehtiä, perustettiin Sanakirjasäätiö ja suomen kielen lehtoraatti yliopistoon jne.), vertailevan kielentutkimuksen kansainväliset tulok-

Kirjallisuutta

set levisivät Suomeenkin etenkin Rasmus Raskin vierailun ansiosta ja kielentutkijat aloittivat matkat suomensukuisten kansojen pariin. Tällöin suomen kielen ja sen historian tuntemus lisääntyi ja toisaalta opetustarve kasvoi. Siksi ymmärrettävästi toisten kielioppien tavoite on käytännöllinen ja toisten teoreettinen, mikä näkyy erilaisena morfofonologisena esitystapana. Opetuskirjoihin soveltui vanha konkreettinen perinne, kun taas kunnianhimoiset kieliopintekijät halusivat selittää morfofonologian kielihistorian avulla ja seurasivat von Beckerin aloittamaa linjaa.

Analysoidessaan kieliopit morfofonologisen metodin avulla Wiik onnistuu tavoitteessaan: teos kuvaa selkeästi, miten vanhat latinaan pohjaavat näkemykset pikku hiljaa väistyivät omapohjaisten käsitysten päästessä vallitseviksi ja kuinka kehitys edelleen jatkui 1800-luvun kokeilijoiden kaudella. Wiikin lupaamaa teoksen kolmatta osaa jää odottamaan innostuneena – käsitteelehän se vaihetta, jolloin kirjakieli muovautui nykyiseksi itämurteiden huomioonottamisen, Kalevalan ilmestymisen ja uuden teorian karttumisen myötä.

INGA SUONIEMI